

ПРЫЁМЫ ВЫКАРЫСТАННЯ ПРЫКАЗАК У ТВОРАХ ІВАНА ШАМЯКІНА

М. А. Якалцэвіч

*Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы,
Вул. Ажэшкі, 22, 230023, Гродна, Беларусь, yakoltsevich@mail.ru*

У артыкуле даследуюцца прыёмы выкарыстання прыказак ў творах вядомага беларускага пісьменніка Івана Шамякіна. Паказана, што часцей за ўсё пісьменнік выкарыстоўвае прыказкі ў сваёй нарматыўнай, нязменнай форме. Аднак асноўнай прыкметай стылю пісьменніка з'яўляецца разнастайнасць прыёмаў індывідуальна-аўтарскага абнаўлення прыказак: замена кампанента іншым словам, з'яўленне якога прадвызначаецца кантэкстам; выкарыстанне вобразнай асновы прыказкі, у выніку чаго традыцыйная структура разбураецца, а з прыказкі бяруцца толькі паасобныя кампаненты; уключэнне ў кантэкст слова, сінтаксічна і семантычна звязанага з прыказкавым кампанентам.

Ключавыя словы: Іван Шамякін; твор; прыказкі; прыёмы выкарыстання прыказак; стыль пісьменніка.

Прыказкі як устойлівыя моўныя адзінкі, здольныя вобразна і сцісла перадаваць багатую думку, правераную вопытам мноства людзей, актыўна выкарыстоўваюцца не толькі ў вусным маўленні. Пашыранасць гэтых выслоўяў у народзе знаходзіць сваё адлюстраванне і ў мастацкіх тэкстах, прычым як у мове персанажаў, так і ў мове самога аўтара.

Адным з прыкладаў такога актыўнага выкарыстання прыказак могуць служыць творы народнага пісьменніка БССР Івана Пятровіча Шамякіна. Творы І. Шамякіна прыкметныя багатым ужываннем не толькі фразеалагізмаў,

але і прыказак. Толькі з некаторых аповесцяў і раманаў намі было выпісана звыш ста пяцідзесяці парэмій. І гэтая колькасць, на наш погляд, дазваляе ўжо сведчыць пра багацце парэміялагічнага слоўніка пісьменніка. Зараз і спынімся на функцыянальна-стылістычнай ролі прыказак у мастацкім маўленні І.Шамякіна.

Часцей за ўсё пісьменнік выкарыстоўвае прыказкі ў сваёй нарматыўнай, нязменнай форме. Аднак і ў такім выглядзе яны стылістычна нагружаныя. Перш за ўсё прыказкі перадаюць пэўную інфармацыю, выконваюць функцыю паведамлення. І тут найбольш шырока прадстаўлены выразы алегарычнага характару. Прывядзём адзін прыклад з аповесці «Губернатар»: – *Возьмем і аб'явім байкот. Не пойдзем у тваю сталойку...* – *Ну што ж, баба з калёс, каню лягчэй.* Толькі вы загадзя скажыце, каб я адмяніў заказ. А то прадуктаў шкада, яны дарагія. Выдзеленая тут прыказка абазначае 'калі хто-небудзь пакіне каго-небудзь, то ад гэтага будзе толькі лепей'. Сустракаецца і шэраг іншых прыказак з пераносным значэннем у камунікатыўнай функцыі:

1) – *Цяпер ён спаліць нас...* – *Спаліць? Што ж... ваўка баяцца – у лес не хадзіць.* Спяляць – адбудуем... (Глыбокая плынь) – 'калі баяцца цяжкасцей, небяспекі, то не варта і пачынаць што-небудзь';

2) – *А вы з чым застаняцеся?* – *Уладзік, мы пераб'ёмся. Мы ж дома. А дома і салома ядома, казаў мой бацька* (Сатанінскі тур) – 'дома, у прывычных абставінах жыць лягчэй, чым дзе-небудзь у іншых умовах';

3) *Карнач праявіў выключную прынцыповасць, напісаўшы пісьмо. У той час, калі многія з нас «хэндэ хох» перад міністэрствам. Будзем шчырымі і скажам яму дзякуй, Карначу. Гэта той варыянт, калі і козы сытыя і сена цэлае* (Антланты і карыятады) – 'і для адных, і для другіх выгадна. Гаворыцца, калі імкнуцца знайсці выйсце з цяжкага становішча';

4) *Войцік дык той і тайны з гэтага не рабіў: браў добрага падсвінка, аб'яўляючы свінаркам: «Трэба завезці патрэбнаму чалавеку. Не падмажаш – не паедзеш»* (Палеская мадонна) – 'калі не дасі хабару, то нічога і не даб'ешся';

5) – *Ого, каб мне набыць голас Валянціна Адамавіча! – З тваімі здольнасцямі гэта няцяжка. Ты далёка пойдзеш... – А што вы думалі? **Не багі гаршкі леляць** (Снежныя зімы) – ‘і звычайны чалавек справіцца з цяжкай справай. Гаворыцца, каб падбадзёрыць таго, хто бярэцца за нязвыклую для яго справу’.*

Шматлікія прыказкі, выкарыстаныя пісьменнікам, выконваюць функцыю наглядна-вобразнага адлюстравання рэчаіснасці. З вялікага мноства ўжыванняў прывядзем некалькі прыкладаў: *Адзіны, хто пазычыць грошы на дарогу – Іван Пятровіч. Але дзе завуча падпільнаваць? Можна, але боязна: Валя даведаецца – з’есць і яго, нябогу, і яе... Ну, на ёй паламае зубы, але, як кажуць, **воўк сабакі не байца, ды звягі не любіць** (Палеская мадонна); Бач, што надумала? Кінуць жывога мужа, свякруху, якой, можа, тыдзень да смерці, і ляцець ці ў блізкі свет. Недарма кажуць: **як ваўка ні кармі, усё адно яго ў лес цягне** (Аксана); Эх, Максім Антонавіч, **куранят ліцаць увосень**. Хто ведае, ці яно падсушыць, ці яно падмочыць (У добры час); Пераборлівая вы сталі занадта. Красунь шукаеце і забываецеся, што **не ўсё тое золата, што блішчыць**. У чалавека павінна быць у першую чаргу прыгожая душа (Крыніцы).*

Для многіх прыказак, выкарыстаных у творах пісьменніка, уласціва ацэнчасць. Пераважаюць прыказкі з адмоўным ацэнчым значэннем: *А дзе хто што хапае, то гэта справа розуму, таленту, спрыту. Законы ўсюды абыходзяць, як хто ўмее. «**Закон – што дышла, – кажа народ, – куды павярнуў, туды і выйшла**» (Крывінка); Загадаў [Гусеў] сваім падначаленым не спускаць вачэй з хаты Траянавых. «Добранькія яны, працавітыя, ціхія, але ў **ціхім балоце чэрці водзяцца**» (Трывожнае шчасце); – А гарэлку піць можна?... – Не толькі можна. Трэба. Але ў норме. Таварышы, папярэджваю: у норме. **Цо задужэ, то не здрова**, як кажуць палякі (Злая зорка).*

Часам з дапамогай прыказкі даецца станоўчая характарыстыка той ці іншай асобе, з’яве, дзеянню і г. д.: *[Васіль (рашуча ступае да яе):] Галка! [Галя (засланяецца рукамі, адступае, але, відаць, што ёй хочацца, каб хлопец зрабіў нешта незвычайнае, смешнае)]: Ну, ну... **Мой дом –***

мая крэпасць (І змоўклі птушкі); *Гэта родны кут, які я меў хіба што ў маленстве. Асаблівы сэнс набывалі радкі паэта, якога вучыў у школе: «Мой родны кут, як ты мне мілы»* (Зона павышанай радывацыі).

Многія прыказкі выконваюць эмацыянальную функцыю, выражаюць цэлую гаму эмоцый: адабрэнне, неадабрэнне, абурэнне, захапленне, іронію і г. д. Так, напрыклад, пачуццё неадабрэння заключаецца ў прыказках, выкарыстаных у наступных кантэкстах: *Сакратар райкама Гарцуеў абяцаў, але... «абяцанка-цацанка, а дурню радасць»*, як любіў казаць мой бацька (Слаўся, Марыя!). – *Не трэба нам яго брудныя грошы. – Грошы не пахнуць* (І. Шамякін. *У засені палаца*). [Стася]: *Ведаю я тваё «пакуль што».* ***Кось-кось – пакуль за грыву.*** Так? (Дзеці аднаго дома).

Другія прыказкі выражаюць іншыя эмацыянальныя пачуцці – асуджэнне: *Ты добры гаспадар, Лазавенка, і ведаеш, што, дзе многа нянек, там дзіця заўсёды мурзатае* (У добры час); упэўненасць: [Напарнік]: *На вас даўно трэба не сарочкі смірыцельныя надзяваць – кандалы. І надзенуць, надзенуць, галубчыкі! Колькі вяровачыі ні віцца, канец будзе! Адальюцца вам людскія слёзы!* (Сатанінскі тур); насмешку: – Ліза! Як не сорамна! У такія гады... – ***Сівізна ў валасы – д’ябал у рабро.*** Так і ў цябе. *Здорава падбіраеш кадры, таварыш Ігнатовіч!* (Атланты і карыятыды); адабрэнне: *У мяне парадак такі: скончыў дзела – гуляй смела* (У добры час).

Стылістычная значнасць прыказак заключаецца ў адначасовасці выканання некалькіх функцый. Так, прыказка ***Перамелецца – мука будзе*** выражае суджэнне, што ўсё дрэннае, непрыемнае з часам пройдзе, забудзецца. Ужываецца яна, каб сцешыць, супакоіць таго, хто ўсхваляваны чым-небудзь, разам з тым прыказка робіць маўленне вобразным, экспрэсіўным: *Падтрымаеце мяне – будзеце жыць і гора не мець... А што думае Саша – гэта мне і так вядома. Нічога. Перамелецца – мука будзе* (Трывожнае шчасце).

Яшчэ адна прыкмета стылю Івана Шамякіна – разнастайнасць прыёмаў індывідуальна-аўтарскага абнаўлення прыказак. Найбольш пашыраным прыёмам

структурна-семантычных змяненняў прыказкі з'яўляецца замена кампанента іншым словам, з'яўленне якога прадвызначаецца кантэкстам. Так, прыказка **Бог не выдасць, свіння не з'есць** ужываецца з заменай назоўнікавага кампанента ў другой частцы: *А за дваццаць кіламетраў ад нас, на поўнач – у Веткаўскім раёне, – [радыяцыя] у два разы большая, там трэць раёна адсялілі. Што ж, будзем жыць па прыслоўю: «Бог не выдасць – радыяцыя не з'есць»* (Зона павышанай радыяцыі). Як відаць з прыкладу, такая замена матываваная, апраўданая і адпавядае данай маўленчай сітуацыі, дзе гаворка вядзецца пра радыяцыю. Замена кампанента прыводзіць і да семантычных змяненняў: у такім выпадку на фігуральнае значэнне прыказкі накладваецца дадатковы сэнс.

Адзначаны прыём назіраем і ў прыкладах: *Язык твой – вораг твой* (Злая зорка) замест *Язык мой – вораг мой*; *Чым бы дзіця ні цешылася – абы маўчала* (Першы генерал) замест *Чым бы дзіця ні цешылася, абы не плакала*; *Дурняў не аруць, не сеюць, яны самі вырастаюць* (Бумеранг) замест *Дурняў не аруць, не сеюць, яны самі родзяцца*; *Сабаку ногі кормяць* (Гандлярка і паэт) замест *Ваўка ногі кормяць*.

У алегарычных прыказках назоўнікавы кампанент часам замяняецца ўласным імем і тады абагульненае значэнне становіцца прыватным, дастасоўваецца да канкрэтнай асобы: *Нахабнік? Трэба прыгледзецца да яго, панюхаць, чым пахне. Пакідаць на пасту ці выгнаць?.. Але калі гэты Пыльчанка з галавой, то лепш, як кажучь, на пераправе не мяняць, няхай цягне да чыстага часу* (Злая зорка). Як бачым, замена аднаго кампанента выклікала ланцужок метафар.

Сустрэўся адзін прыклад, калі пад змену падпадае не адзін, а адразу некалькі кампанентаў: *А гэта ўжо з «Сатырыкона». Пра такое ў народзе кажучь: адзін дурань можа ў дзесяць разоў больш задаць пытанняў, чым дзесяць мудрацоў здольны адказаць* (Стратэгія). Перад намі перайначаная прыказка **Адзін дурань можа задаць столькі пытанняў, што дзесяць разумных не адкажучь**.

Даволі пашыраны ў творах І. Шамякіна і такі стылістычны прыём, як выкарыстанне вобразнай асновы

прыказкі. У такім выпадку ранейшая, традыцыйная структура разбураецца, а з прыказкі бяруцца толькі паасобныя кампаненты: *Месца тут сёння не святое, аднак пустым не будзе, любому прапануем – не адмовіцца* (Злая зорка). Тут лёгка ўгадваецца прыказка ***Святое месца пустым (-ою) не бывае (не будзе)***. Або вось як пісьменнік выкарыстаў вобразную аснову прыказкі ***З ваўкамі жыць – па-воўчаму выць***: *Тут толькі пакажы слабасць, дык цябе адразу з'ядуць, бо навокал ваўкі, каб з імі жыць, трэба па-воўчаму выць...* (Гандлярка і паэт).

Двойчы пісьменнік выкарыстоўвае вобразную аснову прыказку ***Што пасееш, тое і пажнеш***, якая мае структуру складаназалежнага сказа. Падпарадкоўваючы прыказку пэўнаму кантэксту, аўтар змяняе асабовыя формы дзеяслоўных кампанентаў, аднак форму складанага сказа захоўвае: *Разбэсціў гэтага дамарошчанага генія – цяпер жні, што пасеяў; Мы не дамо жыцця захопнікам. Яны пажнуць тое, што пасеялі* (Глыбокая плынь).

Агульная ідэя дэфармаванай прыказкі ***За кампанію <i>цыган навесіўся*** сфарміравана аўтарам на аснове параўнання: *Пятро Аляксеевіч шаўковы, пакуль у кампанію не зацягнуць. А за кампанію ён гатоў навесіцца, як той цыган* (Завіруха).

Лёгка ўспрымаюцца прыказкі-прататыпы і ў такіх урыўках: – *А я даўно не слухала, як чытаеш [лекцыю]. Не выбіваеешся з баразны, стары конь?* (Зеніт); *Перадайце, прапаршчык, гэтаму ідыёту, які хваліўся веданнем салдацкай душы і сваім уплывам на салдат, няхай сам сёрбае кашу, якую заварыў* (Першы генерал); *Ды хутка [Журковіч] пераканаўся, што з Фросі Абабуркі здзярэш хіба блок воўны, як з паршывай авечкі* (Завіхрэнна); *Цяпер гасцям узрадавалася [Вольга]. Шчыра. За мужа. Яны – як тая ластаўка, якая вясны не робіць, але з'яўляецца самай вернай прыметай яе* (Снежныя зімы).

Часам у склад прыказкі пісьменнік уключае кампанент, які выконвае ўдакладняльную функцыю да зместу выказвання: – *А хутчэй – гэта ад Жанны. Яна любіць паказаць сябе. З кім навядзешся... – Ад таго блох набярэшся, – памог сястры Толя, без усмешкі і, здаецца, без асаблівай цікавасці да іх размовы* (Атланты і

карыятыды). У даным выпадку назіраем далучэнне назоўніка да дзеяслова набрацца, і прыказка такім чынам набыла сэнсавое прырашчэнне, яна сэнсава ўзбагацілася. Стылістычны эффект павялічваецца і за кошт таго, што другі суразмоўніца пераасэнсоўвае другую частку прыказкі, успрымае яе літаральна.

Змяняецца агульнапрынятая інтэрпрэтацыя прыказкі *За аднаго бітага двух нябітых даюць* (у значэнні 'адзін бывалы, вопытны варты двух нявопытных') у рэпліцы аднаго з герояў рамана «Атланты і карыятыды»: – *Устарэла, брат Карнач, твая прымаўка. Цяпер за бітага ні чарта не даюць. Яго проста выкідваюць.*

Да стылістычна абумоўленых змяненняў адносіцца і выпадак уключэння ў кантэкст слова, сінтаксічна і семантычна звязанага з прыказкавым кампанентам: *Уладлен стаяў з напоўненым рогам, глыбока ўдыхаў наветра, як нырнуць намерыўся ў глыбіню. – Не. Дайце змажу маслам. – Дайце яму масла. Няхай змажа спіртавод. – Сапсуеш апетыт. – Ад масла? Ні кашы, ні апетыту маслам не сапсуеш* (Выкармак). Часцей за ўсё гэта прыказка выкарыстоўваецца ў пераносным значэнні. Яе сэнс – 'неабходнае, карыснае ніколі не зашкодзіць'. Іван Шамякін жа ўжыў яе ў прамым значэнні.

Прыказка *Не судзіце, ды не судзімы будзеце* звычайна ўжываецца як парада ці заклік не ўмешвацца ў непрыемнасці і мае абагульненае значэнне. Пісьменнік жа, змяніўшы дзеяслоўныя формы, канкрэтызуе яе сэнс: – *Не судзі – ды не судзімы будзеш* (Зона павышанай радыяцыі).

Канкрэтызацыя асобнага назоўнікавана кампанента назіраецца ў дыялагічным маўленні тады, калі ўслед за прыказкай ідзе адзін з яе пераасэнсаваных кампанентаў: – *Ты мяне хоць гаршком называй, але ў агонь не стаў. – Баішся агню? – задзірыста і бадай з'едліва пажартаваў камандзір* (Гандлярка і паэт). Паўтораны кампанент набыў адно са слоўнікавых значэнняў.

Апрадмечваецца прыказкавы кампанент *сонца* і ў такім урыўку: *Думаеш, ты бязгрэшны? Бязгрэшных не бывае... І на сонцы плямы ёсць. А ты – не сонца. Усіх не сагрэеш* (Губернатар).

Многія прыказкі маюць структуру складанага сказа. І тады, як правіла, у размоўным стылі, у мове персанажаў, назіраецца скарачэнне другой часткі: *[Бабкоў] зрабіў вывад, што заносіць лічбу ў падпісны ліст. Поп кінуўся да стала, каб спыніць старшыню, бо што запісана няром...* (Трывожнае шчасце); *Я рахунак крыўды не вяду. Да таго ж лічу, народная прыказка вельмі мудрая: «Хто старое памяне...»* (Не верце цішыні); *Што адказаць такому нахабніку? Паддайся такому: пусці свінню пад стол...* (Губернатар); *Кандрат Крапіва і Пятро Глебка трымалі шафёраў. Дарагая раскоша – 800 рублёў у месяц. Але што зробіш – назваўся груздом...* (Начныя ўспаміны).

Як відаць з усіх прыведзеных прыкладаў, прыказкі ў творах Івана Шамякіна выконваюць своеасаблівую ролю, маюць пэўнае прызначэнне. Шматлікія з іх выкарыстаны творча, эфектыўна.

КАНЦЭПТУАЛЬНАЯ СКІРАВАНАСЦЬ АПОВЕСЦІ ПРА ВАЙНУ 1940 – 1970- Х ГГ. У ТВОРЧАСЦІ І. ШАМЯКІНА

Т. Р. Багарадава

*Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт,
Вул. Стралецкая, 4, 211400, Полацк, Віцебская вобл., Беларусь,
bogoradova1974@yandex.ru*

На аснове аналізу аповесцяў на ваенную тэму выдатнага беларускага пісьменніка Івана Шамякіна ў артыкуле сцвярджаецца думка аб тым, што для айчынай літаратуры стала наватарствам раскрыццё І. Шамякіным тэмы функцыянавання гарадскога падполля. Даказана, што эстэтычны ідэал І. Шамякіна складае спалучэнне дзелавых якасцей, практычнасці з рамантычнай узнёсласцю, высокімі мэтамі. Пераадоленне плоскаснасці ў апісанні, адлюстраванне рэальнай ролі чалавека ў гісторыі, пашырэнне паняцця тыповых абставін у